

Watzatka Ágnes

Néhány ismert népénekünk eredetéhez

Az 1846-os leitmeritzi kottás énekeskönyv¹

A XVIII. században még nem általános a kottás énekeskönyvek nyomtatása. A szöveges énekeskönyvet kisebb költséggel és lényegesen gyorsabban ki lehet nyomtatni — ezért csak szöveges a szentmihályi énekeskönyvünk, és talán ugyanezért adott ki a leitmeritzi egyházmegye még 1844-ben is csak szöveges énekeskönyvet. A hiányzó kottákat a leitmeritzi egyházi előljáróság egy utólagosan megszerkesztett kottás könyvvel pótolta. Ennek címe:

Watzatka Ágnes zenetörténész, a budapesti Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont munkatársa.

Choral-Buch / zu den / katholischen Gesängen / für die öffentliche und häusliche Andacht der Gläubigen. / Bearbeitet / von / Wenzel Heinrich Veit, / Prager Magistratsbeamten, Ehrenmitglieder des Vereines der Kunstfreunde für Kirchenmusik, der Sophienakademie und des Cäcilienvereins in Böhmen, / Inspicientem der Prager Orgelschule & c. / Herausgegeben / von / Stephan Vater, / Doktor der Theologie, Rektor des bischöflichen Leitmeritzer Alumnates, bischöflichem Büchercensor und wirkendem Mitgliede des Vereines der Kunstfreunde / für Kirchenmusik in Böhmen. / Mit Genehmigung und auf Veranstaltung des hochwürdigsten bischöflichen Leitmeritzer Ordinariates. / Satz und Druck von Carl Wilhelm Medau in Leitmeritz

Amint a fenti címből kiderül, a kottás könyv felelős kiadója Stephan Vater, a teológia doktora, a leitmeritzi szeminárium rektora és püspöki cenzor, a Csehországi Egyházzene Barátai Egyesületének tagja, a szerkesztő pedig Heinrich Wenzel Veit prágai városi tanácsos, a prágai Cecília Egyesület és Sophia Akadémia tagja, a prágai orgonaiskola felügyelője.

A bécsi Nationalbibliothek zeneműtárában két példányt is őriznek az igen gondosan készített kiadványból. A 26 x 36 cm-es, fekvő formátumú, finoman díszített fekete bőrkötésben kivitelezett könyv egyszerre elegáns és könnyen kezelhető.

A könyv első előzéklapján a szerkesztő két mottót is közöl. Az első: „Énekeljete az Úrnak új éneket, dicsérete zengjen a szentek közösségében”, a 149. zsoltár első verse, az egyházzene egyik legismertebb és legszebb jelmondata.

¹ Leitmeritz (ma Litomeřice) Csehországban, Prágától északnyugatra, félúton Prága és Drezda között, az Elba jobb partján fekszik. A tizenkilencedik században kerületi kapitányságként nagy fontossággal bírt, sör-, tégl- és börgyára mellett fűrész- és gőzmalmai voltak, folyami kikötőt működtetett. 1890-ben 11342 lakost számolt. Püspöki székhelyként káptalannak és papi szemináriumnak adott otthont, hat katolikus templom működött benne a székesegyház mellett. (Pallas lexicon)

A második: „... hogy az ember itt ne színházi dallamokat és ahhoz hasonló énekeket halljon, hanem méltósággal, épületesen és az isteni írások tényleges értésével énekeljen”, szemmel láthatóan a kor legégetőbb problémáját fogalmazza meg, és nem máshonnan származik, mint Szent Jeromos könyvéből, amelyben a szent szerző az ezezusi levelet magyarázza (III. 5).²

A következő két oldalon a szerkesztő, Heinrich Wenzel Veit előszavát találjuk, majd az első számozott oldalon kezdődnek az énekek. A száznegyvenhét oldalon a négyszázötvennegyedik ének az utolsó. A könyv háromszáztizzenkét kikottázott dallamot tartalmaz, a további száznegyvenkét énekhez csak *ad notam* utalás van.

Miután a mottókból megismertük a szerkesztő szándékát két mondatba sűrítve, vessünk egy tekintetet az ennél bősegebb előszóra! Heinrich Wenzel Veit mindenekelőtt megköszöni a felelős szerkesztő Vaternek a megtiszteltetést, hogy az 1844-es szöveges énekeskönyvhöz az orgonakísérettel kidolgozott dallamok szerkesztését rá bízta, és elmondja, hogy a körülményes és időigényes feladatnak teljes erőbevetéssel látott neki.

Nem véletlenül bízta Vater az énekeskönyv szerkesztését Veitre. Az 1806-ban született Heinrich Wenzel Veit kitűnő zongora- és orgonajátékos volt, és már tízéves kora óta komponált egyházzenet. Prágában a jogi egyetem diákjaként zeneszerzéssel kereste kenyerét, és az egyik legkeresettebb magánzongoratanár volt. 1835-ben első vonósötöse a prágai zeneszerzők élére emelte. 1838-ban hét cseh dalt, 1840-ben német dalokat adott közre, 1843-ig három vonósötöst, három szextettet és három vonósnégýest. 1841-ben az aacheni városi opera zenei igazgatója lett, ezt az állását azonban hamar feladta, és visszatért Prágába jogászai pályáját folytatni. Veit több tanulmányi utat tett a szomszédos Szászországba, személyesen ismerte Schumann, Mendelssohnt és Liszt Ferencet, akiknek stílusa befolyásolta zeneszerzői munkásságát. Bár legfontosabb művei, D-dúr miséje és e-moll szimfóniája csak 15 évvel később készültek el, op. 17-es zenekari nyitányával és op. 25-ös Concertinójával már meghódította a prágai közönséget. Veitben tehát Vater Csehország egyik legismertebb és leghaladóbb zeneszerzőjét találta meg, aki egyszerre volt jó orgonista, tehetséges vokális szerző és az egyházzeneben tájékozott muzsik.

Veit a továbbiakban röviden vázolja az egyházzene helyzetét Csehországban. Amint láthatjuk, ugyanazokkal a nehézségekkel küzdöttek, mint hazánkban. Veit szerint az egyházi éneklés kifejezetten elhanyagoltnak mondható, az ismert és kedvelt énekek nagyobb része ízléstelen vagy egyenesen közönséges. Gyakran hallani az Isten házában olyan figurális zenét, amely már a papíron is gyenge, de azután egy elégtelen vagy kifejezetten siralmas előadás által a gyülekezet minden áhítatát tönkreteszi. Ahhoz nem fér kétség, hogy a jól előadott, különösen a régi egyházi stílusban írt figurális zene a hívők áhítatát nem

² A könyvben az idézet németül olvasható: „... daß man hier nicht theatralische Gesangsweisen, und dergleichen Gesänge nicht hören dürfe, sondern singen müsse mit Ehrerbietung, wahrer Erbauung und Verständniß der göttlichen Schriften.”

csökkenti, hanem növeli. „De ha csak egy kicsit is túllépi a hatáskörét —és ez a mai zenei gyakorlatban milyen könnyen megtörténik!— és ha még rosszul is adják elő, ami tekintve templomi kórusaink elégtelen eszközeit, a hangszerrek és az ügyes muzsikusok hiányát, igen gyakran előfordul: akkor az egyházzene, amelynek felemelnie kellene a híveket, csak az elkalandozásnak ad helyet, nem beszélve arról, hogy általánosan nézve egyre romlik az emberek érzéke e nemes művészet iránt” — állítja Veit.

Ezzel szemben a vokális zenéhez nincs szükség hangszerekre és hangszeresekre; egy jó korál (népéneket) gyorsan megtanulnak, jó orgonakísérettel az egész gyülekezet minden tagja énekelheti, és ezért a legteljesebben és a legmélyebben hat. Veit itt azt példázza, mennyivel mélyebben megéri és a Teremtőhöz mennyivel közelebb emeli a hívőt, ha a „Wir werfen uns darnieder” vagy a „Großer Gott wir loben dich” éneket énekelheti, mint ha nem igazán jól megkomponált és közepesen előadott figurális zenét hallgat. Ezután a szerkesztő kifejti, hogy nem akarja a figurális zenét száműzni a templomból, de a korál kisebb ráfordítással is nagyobb hatással tud lenni a lélekre. Ugyanakkor a korál nemcsak az istentisztelet alatt, de az élet más helyzeteiben is alkalmas arra, hogy a hívő lelkét Istenhez emelje.

Megjelenésével a *Choralbuch* egy rég fennálló hiányt pótol, ugyanis az 1788-as *Normalschulgesangbuch* óta nem adtak ki kottás énekeskönyvet. Illetve a Csehországi Egyházzene Barátainak Egyesülete (*Verein der Kunstfreunde für Kirchenmusik in Böhmen*) 10–15 évvel előbb *Kirchengesänge mit Orgelbegleitung* címmel adott ki néhány füzetet; ezek anyagát egyébként felhasználták a könyv szerkesztéskor. A népének általános hanyatlása ellen kellett tehát valamit tenni: ezért jelentette meg Vater a szöveges énekeskönyvet, amelyet most orgonakíséretes kottával egészítenek ki.

A dallamok választásának szempontjait így vázolja Veit: a régi és kedvelt dallamokból mindazokat bevették, amelyek legalábbis nagyjából megfeleltek a jó népénekkel szemben támasztott követelményeknek, vagy amelyeket kevés javítással és jó kísérettel ezeknek megfelelővé lehetett tenni. Az új énekeknél arra figyeltek, hogy azok ne csak a művészi követelményeknek feleljenek meg, hanem eléggé népiesek, megtanulható dallamúak is legyenek. A szerkesztők remélik, hogy a tanítók, kántorok és egyházi karnagyok felkarolják, és hogy a könyv a jó ízlést fejleszteni fogja. A kíséreteket úgy állították össze, hogy —elég könnyűek lévén— szinte bárki lejátszhassa azokat nemcsak orgonán, de zongorán is (a könyv otthoni áhítatra is készült!). Egy *regens chori*-nak nem okozhat gondot, hogy énekkara számára e kíséretekből szakszerű, négy szólamos letétet írjon.

Heinrich Wenzel Veit munkájában több kollégától kért és kapott segítséget, akik részben a dallamok harmonizálásában segítettek, részben saját szerzeményeikkel járultak hozzá a kiadványhoz, mégpedig Johann Friedrich Kittl, a prágai konzervatórium igazgatója, Karl Pitsch, a prágai orgonaiskola igazgatója, Joseph Schütz, a prágai bíróság tanácsosa, Franz Skraup, a prágai városi

színház karmestere és Johann Skraup, a prágai dóm karnagya és a Sophia Akadémia igazgatója. Nekik mond szívbéli köszönetet.

Végül pedig kifejezi örömét, hogy olyan átfogó, sokoldalúan használható művet alkotott, amilyen hazájában még nem állt rendelkezésre.

A leitmeritzi énekeskönyv dallamainak eredetéről a kor szokásaihoz képest elég pontosan tájékoztat Heinrich Wenzel Veit. Mi három kategóriába csoportosítottuk a dallamokat:

- 1) régi és hagyományos dallamok,
- 2) más, többnyire korabeli énekeskönyvekből átvett dallamok,
- 3) ismert szerzők és Veit kortársai által komponált dallamok.

Az első mellékletben szó szerinti fordításban közöljük a szerkesztő megjegyzéseit a dallamok eredetével kapcsolatban.

Amint láthattuk, az énekeskönyv legnagyobb egységét hagyományos és nagyon régi énekek teszik ki — ezek többsége bizonyára élő dallamként lett lejegyezve. A második kategória, a más egyházmegyék énekeskönyveiből átvett dallamoké tulajdonképpen vegyes, hiszen nem tudjuk, mennyire régiek vagy újak az átvett dallamok, a tájékoztató megjegyzések csak azt jelölik egyértelműen, hogy más énekeskönyvből való átvétel történt. A harmadik csoport, a megnevezett szerzők által írt dallamoké igen összetett, és nem véletlen, hogy a szerkesztő maga nem kevesebb, mint hetvenegy dallamot komponált. Bach, Haydn, Mozart és Goudimel neve nyilván emelni akarja az új énekeskönyv presztízsét. A tizenkilencedik században, amikor hetente jelentek meg új népénekkompozíciók az ezek népszerűsítésére sorozatosan megjelenő füzetekben, az egyharmad nem tekinthető túl soknak. Ugyanakkor a leitmeritzi énekeskönyvhöz hasonlítva a Tárkányi–Zsasskovszky-énekeskönyv kiemelten hagyományőrzőnek számít a maga alig húsz más énekeskönyvekből vett és alig huszonhét saját dallamával.

A Zsasskovszky testvérek igen sok kiadványt készítettek a maguk önálló elgondolásai alapján, az 1855-ös *Katholikus egyházi énektár* munkájába mégis csak segítőként kapcsolódtak be. Az énektár alap gondolata Tárkányi Bélától, a neves pap-költőtől származott, aki 1844. július 25-i felszentelése után a Heves megyei Szent-Erzsébetre kapott kinevezést. Az Egerből falura került Tárkányi új szellemi foglalatosságot keresett, és ezt az egyházi énekek gyűjtésében találta meg.³ Az énektár címlapja őt tünteti fel egyetlen szerkesztőként, és az aláíratlan előszó tanúsága szerint az énektárat abból állította össze, „mit tíz év alatt gyűjtögetett, javíttgatott, s a hol szükség volt, újakkal pótolgatott, — mit egyes füzetekben és imakönyvekben a magyar kath. nép között százezernél több példányban elterjesztett ...”

³ Benkóczy Emil: *Tárkányi Béla élete és költészete*. Eger, Egri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület 1910. 38–39.

Zsasskovszkyék hozzájárulása az előszóban foglaltak szerint is kifejezetten a zenei kivitelezésre korlátozódott: a Tárkányi által kiválasztott dallamok lejegyzésére, harmonizálására, az elő- és utójátékok kidolgozására.

Ha a szerkesztésben nem is volt döntő szerepük Zsasskovszkyéknak, a zenei kivitelezésben szabad kezet kaptak. Ez kiterjedt arra, hogy húsz éneket külföldi énekeskönyvekből alkalmazzanak, és hogy további huszonzét saját szerzésű dallammal „emeljék a mű becsét”. Az aláíratlan előszó —valószínűleg Tárkányi és Zsasskovszkyék közös munkája— sajnos nem tünteti fel a „legjelesebb külföldi énekeskönyveket”, amelyekből a húsz dallamot kölcsönvették, de szám szerint megjelöli az énekeket.

Zsasskovszky Ferenc ismeretlen nekrológírója szerint 1840-ben, a Sághezenészeti lexicon szerint 1841-ben utazott ki Prágába, hogy ott a hírneves orgonaiskolát elvégezze. Az iskola vezetője a nagy tiszteletben álló Franz Karl Pitsch volt, aki a kelet-morvaországi Batzdorfban született 1876-ban, és miután Prágában jogi tanulmányait befejezte, Bécsben Sechter híres zeneszerzéstanárnál tanítványa, később barátja lett. Prágában 1832-től ő a Szent Miklós-templom orgonistája; 1839-től vezetője, majd egy év múlva igazgatója az 1830-ban megalakult orgonaiskolának. Pitsch iskolát teremtett, nagy számú tanítványa főleg a cseh vidékeken terjesztette eszméit, de a salzburgi Mozarteum is meghívta tiszteletbeli tagjának. Zsasskovszky Ferenc az orgonálás mellett összhangzatant és zeneszerzést is tanult tőle, és egyike lett kedvenc tanítványainak.⁴

Nem tudunk arról, hogy 1840–41-es tanulmányi éveit után Ferenc visszatért volna még Prágába, de tisztelt és szeretett tanárával kapcsolatban maradt, ugyanis 1855-ben neki küldte el felülbírálásra az elkészült Egyházi énektárat.⁵ Zsasskovszky Ferenc másfél éves prágai tartózkodása alatt minden bizonnyal nemcsak Heinrich Wenzel Veitet, a leitmeritzi kottás énekeskönyv későbbi főszerkesztőjét ismerte meg, aki a prágai orgonaiskola felügyelője volt, hanem a társszerkesztőket is, akik a prágai zenei élet élvonalában álltak: Kittl, a konzervatórium igazgatóját, Franz Skraupot, a prágai színház karmesterét, Johann Skraupot, a prágai dóm karnagyát és a Sophia Akadémia igazgatóját. Ez annál is inkább valószínű, mert Zsasskovszky Ferenc a prágai egyházi zenei egyesületnek és a Sophia Akadémiának is „társtagja” lett 1840-ben, ezeknek pedig a fentebb említett zenészek is tagjai voltak.

Zsasskovszky Endre bátyja nyomdokain haladva 1851-ben utazott Prágába, hogy már kinevezett egri székesegyházi orgonistaként végezze el a neves prágai orgonaiskolát.⁶ Endre minden bizonnyal az orgonaiskolában találkozott a leitmeritzi kottás énekeskönyvvel, ahol az valószínűleg a kötelező tananyag része volt.

⁴ „Eger, jan. 2. Zsasskovszky Ferencz. (1819–1887)” *Religio. Kath. Egyházi s irodalmi folyóirat*. XLVII (1888) Budapest, január 4. I Félév. 4–5. Egyházi tudósítások rovat, Zs. F. nekrológja.

⁵ Harmat Artúr: „Hazai katolikus egyházi zenénk ezer éve”, in Batizi László (szerk.): *A magyar muzsika hőskora és jelene történelmi képekben*. Budapest 1944. 267.

⁶ Sághezenészeti lexicon. Budapest 1879. 292.

Sajnos a Zsasskovszky-hagyaték teljesen szétszóródott, (egyresé értékes darabjai Szalay Lajos egri székesegyházi karnagy, később budapest-terézvárosi karnagy özvegye révén kerültek a Széchenyi Könyvtárba) így ma már nem tudjuk, milyen könyvek voltak a két zenésztestvér birtokában. Endre nagy valószínűséggel megvásárolta a könyvet, de a szerkesztők akármelyikétől akár ajándékba is kaphatta. Szinte biztos, hogy a prágai dómban használták ezt az énekeskönyvet, hiszen a dóm karnagya is szerkesztő volt, így Endre sok dallamot hallás után is megjegyezhetett a kint töltött másfél év alatt.

Miután megismerkedtünk Heinrich Wenzel Veit kottás énekeskönyvével, végük szemügyre az ismertetést kiváltó okot: azt a tucatszini dallamot, amely innen került be az 1855-ös Tárkányi–Zsasskovszky-énektárba, és azon keresztül a magyar népénekanyagba!

Az II. számú mellékletben az olvasó megtekintheti az énekek jegyzékét abban a sorrendben, ahogyan Veit énekeskönyvében felbukkannak. Mivel ez a sorrend nem egyezik a Tárkányi–Zsasskovszky-féle Egyházi énektár sorrendjével és az egyes énekek átvételénél a szerzők igen különböző módon jártak el, az énekeket a mintához való hűség szerint, illetve az átvétel bizonyosságának sorrendjében mutatjuk be.

1. A leitmeritzi énekeskönyvből átvett legértékesebb ének a 84. számú, „Freu' dich Erd' und Sternenzelt” Veit állítása szerint régi cseh dallam, Csehországban a XVI. századig visszamenőleg dokumentálható. Az 1855-ös Egyházi énektárba Tárkányi hétszakaszos versével (*Krisztus Jézus született, örvendezzünk*) került a karácsonyi énekek élére miseénekként (86. szám, 91. oldal). Zsasskovszkyék néhány hangot igazítottak a dallamban, harmonizálásuk is eléggé eltér az eredetitől, bár ugyanúgy F-dúrban közlik az éneket. Az Európában általánosan elterjedt dallam, amely Csehországban már a XVI. század óta adatolt, Magyarországon is élt több változatban. A Zsasskovszkyék által közölt változat olyannyira népszerűvé vált a nép körében, hogy az Éneklő Egyház e dallam elterjedtsége miatt ebben a formában és nem az Erdélyben fennmaradt XVII. századi formáiban közli az éneket a 34. szám alatt.

2. A következő ének, amely teljes bizonyossággal a leitmeritzi kottás énekeskönyvből származik, a 36. számú. Az átváltoztatás előtt éneklendő ének, „Wir, deiner Kirche Glieder” kezdettel *Weiland Steffan* szerzeménye. Zsasskovszkyék énektárában a könyv elején közölt általános használatú miseénekek között kapott helyet, „Akármely szükségben” megjelöléssel a 22. szám alatt (29. oldal). A miseének szövegét Tárkányi költötte, a hatszakaszos vers kezdősora „Az ínségnek mélyéből tehozzád sóhajtunk.” Zsasskovszkyék a dallamot teljesen azonosan, g-mollban, félkottás alapmozgásban vették át, és az orgonakíséret basszusát és harmóniáit sem módosították néhány fekvésváltoztatáson és átmenőhangon túl. Ez az ének nem honosodott meg, így már a Harmat–Sík-énekeskönyvbe sem került be.

3. Az *Egybegyültünk, oh nagy Isten* kezdetű miseénekünk bizonyosan a leitmeritzi kottás énekeskönyvből származik, ugyanis a 111. számú átváltoztatás előtti ének — *Karl Pitsch* dallamával és „Gott du willst des Sünders Leben” szövegkezdettel— hangról hangra megegyezik ismert énekünkkel. Zsaskovszkyék ugyanúgy B-dúrban közlik, de félkottás alapérték helyett negyedés alapértékkel. Az énektár elején az általános használatú miseénekek közt közölt 19. számú miseének általánosan elterjedt, a Hozsanna (221. szám, 325. oldal) alig igazítva közli Tárkányi versének mind az öt szakaszát, az Éneklő Egyház (150. szám, 226. oldal) a mai gyakorlat szerint csak az első kettőt.

4. A következő ének általánosan használható; „Könyörgés Jézushoz” fölirattal szerepel az 1855-ös énektárban. A Tárkányi tollából származó *Uram Jézus légy velünk* kezdetű ének *Heinrich Wenzel Veit* átváltozási éneke, „Tief in Staube beten wir” szövegkezdettel. A frappáns, jól megkomponált hatsoros dallam jó harmonizálással látott napvilágot, így Zsaskovszkyék gyakorlatilag hangról hangra vették át még a harmonizációt is. A közkedvelt ének mindkét újabb énekeskönyvben helyet kapott, a Hozsannában (150. ének, 248. oldal) Tárkányi teljes ötszakaszos versével, az Éneklő Egyházban (200. ének, 271. oldal) a harmadik szakasz elhagyásával.

5. Veit kottás énekeskönyvében a 177. számú ének dallama is *Heinrich Wenzel Veit* hetvenegy saját szerzeményéből való. A „Wende von den Gnadenthronen” kezdetű átváltoztatás utáni ének az 1855-ös Egyházi énektárba a könyv első részében közölt általánosan használható miseénekek közt a 20. szám alá került Tárkányi *Kegyességgel hívsz oh Jézus* kezdetű kilencszakaszos versével. A népszerűvé vált éneket a Szent vagy Uram 7 szakasszal (227. szám, 332. oldal), az Éneklő Egyház a mai gyakorlat szerint négy, szövegileg kissé igazított szakasszal közli (151. szám, 227. oldal).

Leitmeritz 1846. *Wende von den Gnadenthronen* (*Kegyességgel hívsz, oh Jézus*).

1. kottapélda

Zsasskovszkyék a dallamot az eredeti Esz-dúr helyett D-dúrban közlik, egyébként hangról hangra azonosan. Ami viszont meglepő: Veit szerzeménye eredetileg kétszer ekkora, a további négy sort Zsasskovszkyék egyszerűen elhagyták. Az 1. számú kottapéldában Veit eredeti dallamát láthatja az olvasó, amelyet a szerző solo-tutti váltakozásban képzelt el.

6. A következő éneket Zsasskovszkyék hangról hangra azonosan vették át, mi több, még a harmonizációhoz is hívek maradtak. Az egyetlen változtatás, amelyet megállapíthatunk, az alapérték csökkentése félkottáról negyedértékre. A leitmeritzi énekeskönyvben 72. számot viselő ének a drezdai énekeskönyvből származik, egyetlen szakaszának kezdősora „Laß o Herr, durch deinen Segen”. A dallam Tárkányi tollából Oltáriszentség-tisztelő ötszakasos szöveget kapott, az ének kezdősora: *Oh szeretet szent emléke*. Az ének sem a Harmat—Sík énekeskönyvbe, sem az új énektárba nem került be, így a magyarországi használatból kiszorult. Nem így Erdélyben, ahol Baka János csíkszentmártoni kántortanító felvette 1914-ben szerkesztett Erdélyegyházmegyei énekeskönyvébe. A Baka János-féle énekeskönyvet, amely 1921-ben már a negyedik kiadását is megérte, és amely tulajdonképpen egy bővített és korszerűsített változata a Kájoni kancionálnak, máig őrzik az erdélyi templomok karzatán, és a fenti éneket e sorok írója húsz évvel ezelőtt még hallotta az istentiszteleten.

7. A következő ének, amely a legnagyobb valószínűséggel a leitmeritzi énekeskönyvből származik, az *Alleluja, örvendezzünk! Krisztus Jézus feltámadt* kezdetű húsvéti miseének. A „Wer, was sündhaft ist, zwar fliehet” kezdetű hétszakasos ének dallamát Veit ismert dallamként jelöli. A felütéssel kezdődő lendületes F-dúr dallamot Zsasskovszkyék kevés igazítással vették át, Veit harmonizálásából is sokat megtartottak. Az eredeti hét szakasz helyett Tárkányi öt szakaszt költött. Ez az ének is kiszorult a magyarországi használatból, Erdélyben azonban Baka János könyvének köszönhetően húsz évvel ezelőtt még énekelték. A 2. számú kottapéldában Zsasskovszkyék dallami igazításait láthatja az olvasó az ének első és harmadik sorában.

Leitmeritz 1846. Wer, was sündhaft ist, zwar fliehet.

Eger 1855. Alleluja, örvendezzünk.

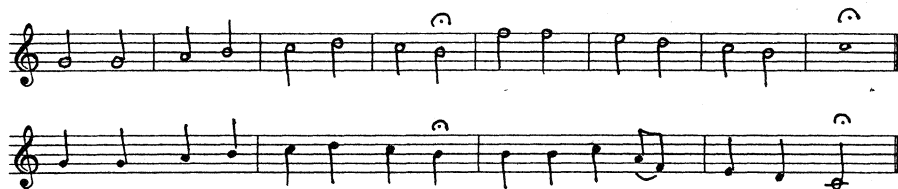
2. kottapélda

8. A 38. számú ének Veit szerint ismert dallamot használ. Ezt a dallamot is az átváltoztatás előttre szánták, kezdősora: „Gott und Vater, wir erscheinen”, Zsasskovszkyék énektárában a 15. számú miseének a 18. oldalon. Az „Áldozattal

járuł hozzád” kezdősorú, hatszakaszos verset Tárkányi költötte. A jól ismert és kedvelt ének a Hozsannában a 220., új énekeskönyvünkben, az Éneklő Egyházban a 149. szám alatt található; hat szakaszból a jelenlegi éneklési szokásokhoz alkalmazva négy szakasz szerepel, Tárkányi szövegét igen kevés beavatkozással a mai nyelvhez igazították.

Zsasskovszkyék alapvetően hűen vették át a dallamot, ugyanúgy C-dúrban, de félkották helyett negyedes alapmozgásban. A kíséreten több helyen változtattak; ezek a változtatások egyébként könnyebbé teszik a pedálszólam lejátszását. Feltűnő az utolsó sor dallamának teljes megváltoztatása: a szűkített kvintes felugrással kezdődő, ereszkedő sor helyett Zsasskovszkyék egy helyből induló ereszkedő sort alkottak, így a magyar változatban az ének egy oktávval mélyebben végződik. Ez a magyar fülnek sokkal természetesebb és ismerősebb megoldás, egyszersmind sokkal könnyebb intonálni. A 3. kottapélda a megváltoztatott zárósort mutatja.

Leitmeritz 1846. *Gott und Vater wir erscheinen.*

Eger 1855. *Aldozattal járuł hozzád.*

3. kottapélda

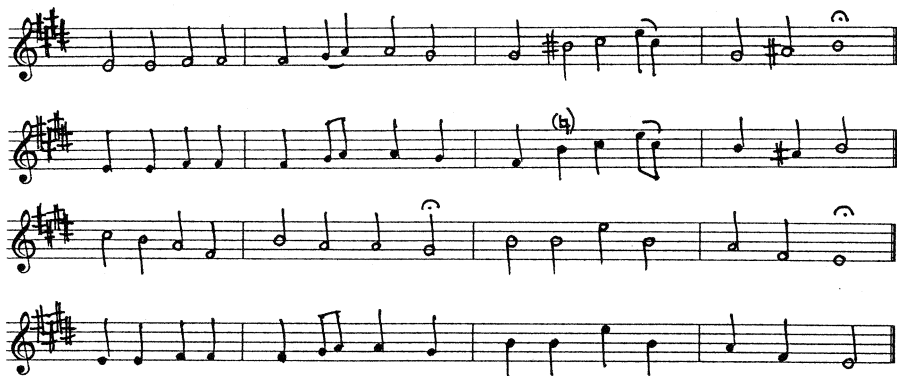
9. A Tárkányi ötszakaszos versével ellátott *Szeretettel jönnek hozzád* kezdetű ének az Énektárban a 21. számú miseének. Ez az ének is általános népszerűségnek örvend, a Hozsanna énekeskönyv változatlanul közölte (230. ének, 336. oldal), az új énektár a mai gyakorlatnak megfelelően csak a kezdeti és felajánlási szakaszokat adja változatlanul (152. számú ének, a 228. oldalon). A mintája Mária-ének, „Lasset uns Maria preisen”, a leitmeritzi énekeskönyv 213. számú éneke a 86. oldalon, és Veit megjegyzése szerint a münsteri énekeskönyvből származik. Zsasskovszkyék megtartották az eredeti E-dúr hangnemet és szokásuk szerint negyedre csökkentették a félkottás alapértéket. Végrehajtottak azonban olyan dallami változtatásokat, amelyek esetleg utalhatnak arra, hogy mégsem ebből a forrásból vették át az éneket. (4. kottapélda)

E sorok írója hajlik arra, hogy mégis Zsasskovszkyéknak tulajdonítsa a változtatásokat, ugyanis nemcsak a megtartott hangnem, hanem a változtatások jellege is ezt sugallja. A második sor Zsasskovszkyék változtatásban könnyebben énekelhető és jobban egyezik a magyar népi éneklési szokásokkal, a negyedik sor is egy kényes intonációs helyet tesz biztosan énekelhetővé. A hetedik sor két jellegtelen ereszkedő figurájának behelyettesítése a jól ismert kezdősorral kifejezetten előnyére válik a dallamnak.

Leitmeritz 1846. Lasset uns Maria preisen.

Eger 1855. Szeretettel jönnek hozzád.

4. kottapélda

Leitmeritz 1846. Menschen die ihr war't verloren.

5. a) kottapélda

Eger 1855. *Választottak gabonája: a-d-e-h1.*

5. b) kottapélda

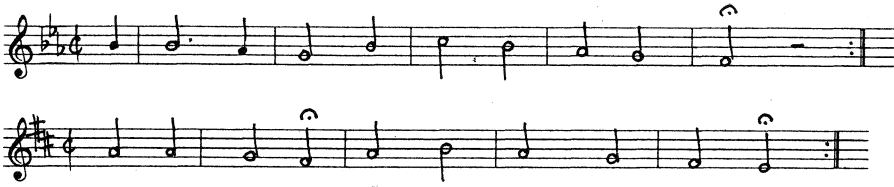
10. A leitmeritzi énekeskönyv 93. éneke „Menschen die ihr war't verloren” szövegkezdettel Veit állítása szerint a freiburgi énekeskönyvből származik. Az Oltáriszentségről szóló ének Tárkányi ötszakaszos versével —*Választottak gabonája az oltári nagy szentség* kezdősorral— került az 1855-ös énektárba (73. szám, 79. oldal). Az ének ugyan megőrzi az eredeti hangnemet, de nagyfokú eltérést mutat a mintához képest. Ez az ének nem talált népszerűsége Magyarországon, emiatt sem a Harmat–Sík-énekeskönyv, sem az új énekeskönyv nem közli, és Erdélyben sem terjedt el. Tekintve, hogy Zsasskovszkyék nem jelölik meg az ének pontos eredetét, nem zárhatjuk ki, hogy ez az ének egy másik külföldi énekeskönyvből való, de ezt nem tartjuk valószínűnek. A fentiekben volt már példa arra, hogy Zsasskovszkyék gyakorlatilag „megfelezték” egy éneket (*Kegyességgel hisz oh Jézus*). Itt egy árnyaltabb „felezést” láthatunk (5. a–b példák): az eredeti dallam nyolc sorából Zsasskovszkyék az 1., 4. és 5. sort változatlanul vették át, hozzá pedig egy jól illeszkedő, új zárósort alkottak.

11. A leitmeritzi énekeskönyv ötvenes számú éneke, „Wir beten an, dich wahres Himmelsbrod” szentségimádási ének ismert dallamra, és mint ilyen szószerinti fordításban került át hozzánk. Zsasskovszkyék *Áldunk téged oh angyali kenyér* kezdősorral a 25. szám alatt közlik énektárunkban a 35. oldalon. A szentségi ének a mai napig használatos templomainkban, a Hozsanna a 110., az Éneklő Egyház a 175. szám alatt közli kevésbé igazított szöveggel.

Az ének nem szerepel a külföldi énekeskönyvekből átvett énekek listáján, és okunk van azt gondolni, hogy ez nem véletlen. A leitmeritzi énekeskönyvben felütéssel kezdődő Esz-dúr dallam Zsasskovszkyéknál D-dúrban van, harmonizálása pedig semmilyen rokonságot nem mutat Veitével. Az ének dallamának első fele hangról hangra azonos, a második fele viszont teljesen eltérő. (6. kottapélda)

Nehezen feltételezhető, hogy az a Zsasskovszky, aki az előbbieken a dallam magas sorát természetesen lekanyarította, most ennek ellenkezőjét tenné: egy ereszkedő dallamot alakítana emelkedővé. Az eddigi dallamok mind Tárkányi szövegével kerültek az egri énektárba; ezek a szövegek nem álltak összefüggésben az eredeti szövegekkel. Itt szó szerinti, legalábbis ahhoz közelítő fordítással állunk szemben: ennek szerzője nem Tárkányi, és az ének —mint kiemeltük— nem szerepel a külföldi énekeskönyvekből átvett énekek listáján. Mindezek a tények arra utalnak, hogy Zsasskovszky egy gyakorlatban használt éneket („ismert ének”) jegyzett le abban a formában, ahogy azt hallotta, saját harmonizálásával.

Leitmeritz 1846. *Wir beten an, dich waren Himmelbrod.*

Eger 1855. *Áldunk téged, oh angyali kenyér.*

6. kottapélda

Megpróbáltunk párhuzamokat keresni ehhez az énekhez Bäumker gyűjteményében,⁷ de csak egy távoli rokon dallamot találtunk, amelynek első sora dallamilag és szövegileg is azonos a tárgyalt dallammal, utána viszont egészen másként folytatódik.⁸ Ez a dallam a legkorábban az 1810-es verspoelli énekeskönyvben jelenik meg, majd az 1835-ös grazi énekeskönyvben és az 1838-as lipcsei énekeskönyvben. Négy sora után attacca éneklik hozzá a *Heilig, heilig, heilig* kezdetű éneket (*Szent vagy, Uram, szent vagy*). Ennek a dallamnak két magyar megfelelőjét is megtaláltuk: Zsasskovszkyék 1876-os Manuáléjában és Baka János 1921-es Erdélyegyházmegyei Énekeskönyvében. (Ide az 1805-ös Kájoni kancionáléból került, tehát a dallamnak tizennyolcadik századinak kell lenni!) Bár ezek szövege és dallama is eltér egymástól, világos, hogy a német mintával együtt egy jól körvonalazott dallami és szövegi egységet képviselnek, amely különbözik a fenti énektől. (7. kottapélda)

⁷ Wilhelm Bäumker: *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen. Nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von Joseph Gotzen.* Hildesheim, Georg Olms Verlagsbuchhandlung 1962.

⁸ Bäumker IV, No. 137, 525.

Bamber IV, 525.

Wir beten an dich wahres Engel-brot.
Kannst 1876, 171.

Áldunk Téged ó angyali eledel,
Baka János 1921, 40.

Leben — leut és imádnak Téged

Dich Gottmensch unser Heil im Leben und im Tod.

úgy mint vagy Ur-istenit az ember-ségeddel.

oh angyali e-ke-del oh Isten es ember.

7. kottapélda

Úgy gondoljuk tehát, hogy az *Áldunk Téged, oh angyali kenyér* nem olyan német dallam, amely a németajkú polgárság révén került át Szilézia, Csehország és Magyarország templomaiba, mint annyi sok más ének, hanem egy ebben a térségben keletkezett és elterjedt német nyelvű ének. Bár nem valószínű, hogy a leitmeritzi énekeskönyvből került hozzánk, egyelőre ez az egyetlen ismert külföldi párhuzama — ezért ismertettük itt.

A leitmeritzi kottás énekeskönyvben további öt éneket találtunk, amelyek a Zsasskovszkyak énekeskönyveiben előfordulnak, többet ezek közül máig is énekelünk. Ezek az énekek azonban korábbi átvételek, és nem a leitmeritzi gyakorlat vagy kompozíció termékei, hanem részint a legismertebb német énekkincshez, részint pedig Mária Terézia énektárához kapcsolódnak. Ezek jegyzéke megtekinthető a III. mellékletben, bővebb tárgyalásuk azonban egy másik tanulmányban kerül majd sorra.

Összefoglalva az eddigieket, azt láttuk, hogy Zsasskovszkyék nagy valószínűséggel tíz dallamot vettek át a leitmeritzi énekeskönyvből. Ezekből egy XVI. századi régi ének, négy eredeti szerzemény, kettő „ismert dallam”, további három kortárs német énekeskönyvekből származik. A dallamok átvételének pontossága változó volt, ez viszont azt mutatta, hogy a szerkesztők nem felületes, gyors munkát végeztek, hanem céltudatosan, hozzáértéssel és alkotói szabadsággal kezelték az anyagot. A tíz dallamból hat annyira meghonosodott, hogy elterjedtségük, ismertségük és jó egyházas dallamvezetésük miatt az Éneklő Egyházban is helyet kaptak, kettő a Baka János énekeskönyve által Erdélyben az 1980-as évekig is ismert volt, és csak kettő nem honosodott meg.

A tíz énekből hét miseének, kettő szentségi ének és egy általános Jézus-ének. A miseének viszonylag új műfaj a népének történetében, a miseordináriumot és propriumot volt hivatott valamilyen formában helyettesíteni. Bár a XVII. század vége óta őrzünk magyar miseénekdallamokat és -szövegeket, a Tárkányi—Zsasskovszky-énektár előtt 4–5 miseéneknél több nem volt használatban. Az új műfajhoz jól illik az új öltözet, az új énekek tehát nem szorítottak ki értékes régi énekeket, hanem szabad térben keletkeztek. Harmat Artúr, aki *Hazai katolikus egyházi zenénk ezer éve* című tanulmányában az Egyházi énektárról eléggé elítélő módon nyilatkozik, ebben a tekintetben helyesnek találja Zsasskovszkyék eljárását.⁹ Ugyanitt Harmat elítéli Zsasskovszkyékat azért, amiért az Egyházi énektárat Karl Pitschnek adták ki felülbírálásra és revízióra, és nem valamely magyar szakembernek. Ennek az oka viszont a neves külföldi muzsikussal való baráti viszonyon kívül egyrészt Pitsch egyházzenei szaktekintélye volt (Magyarországon akkoriban nem létezett orgonaiskola, és tulajdonképpen Zsasskovszkyéknál nagyobb egyházzenei szaktekintély sem), másrészt Pitsch nemzetközi elismertsége, amellyel Zsasskovszkyék az Énektárnak igyekeztek ugyancsak nemzetközi elismertséget szerezni.

Bármennyire értelmetlennek tartjuk mai szemmel a külföldi énekek átvételét, meg kell értenünk, hogy a tizenkilencedik században a historizmus még igencsak gyermekcipőben járt: általános gyakorlatban kortárs zenét játszottak és énekeltek, és egy új kiadványból, még egy egyházi énektárból sem hiányozhattak az új énekek. Zsasskovszkyék a kor haladó eszméit felkarolva igyekeztek mindent megtenni annak érdekében, hogy munkájuk a „fejlett nyugat” általános színvonalát elérje, sőt, ha lehet, meghaladja, és a külföldi kölcsönvét ezt a törekvést támasztotta alá. Ahogy Tárkányival együtt nyilatkozzák az Egyházi énektár előszavában: az énektár legnagyobb részét „az ismeretes magyar egyházi énekek” teszik ki ugyan, de „hogyan az Úr nevének nagyobb dicsőítésére szép énekeink újakkal is gazdagíttassanak: egyrészt a legjelesebb külföldi énekeskönyvekből vettek át dallamokat [...], másrészt pedig saját szerzeményeikkel igyekeztek emelni jelen mű becsét”.

⁹ Batizi László (szerk.): *i.m.* 266–267.

A népének legeredetibb és legértékesebb rétege —mint egyébként minden egyéb műfajnál is— az, amely a műfaj megszületésekor jött létre. Ahogy a gregorián ének legszebb és legértékesebb darabjai azok, amelyek a negyedik századig keletkeztek, úgy a népének legszebb gyöngyszemei a középkoriak és a tizenhatodik századiak. Az újabb korok termékeivel leginkább az a baj, hogy az idővel együtt szellemükben is egyre távolodnak a mintakorszaktól, és nem csoda, ha a régebbi korszakok termését ma, egy egészséges historikus gondolkodás birtokában az újaknál jobban kedveljük.

De a *Krisztus Jézus született* nem lesz jobb ének attól, hogy most már tudjuk, XVI. századi cseh énekeskönyvből származik, és az *Uram Jézus légy velünk* sem lesz rosszabb attól, hogy most már tudjuk, Veit komponálta. Az idegen énekek ilyen nagyfokú meghonosodása igazolja Zsasskovszkyékát, dicséri szak tudásukat és zenei érzéküket, ugyanis azt bizonyítja, hogy a leitmeritzi énekeskönyv háromszáztizenkét dallamából ki tudták választani a legjobb tizet; azokat, amelyek illeszkedtek a nép ízléséhez és éneklési szokásaihoz, és jó egyházas hangvitelt testesítettek meg. Nem valószínű, hogy a tizenkilencedik század énekkincse bármikor fontosabb lesz a tizenhatodik-tizenhetedik századokénál, de végülis örömmel kell megállapítanunk, hogy ebben a korszakban, amelynek ízlése és gondolkodásmódja alapvetően nem volt előnyös a népének fejlődésére, keletkezett egy olyan énekrepertoár, amely méltóan képviselheti a többi kor termése között a tizenkilencedik századot.

Irodalom

Népénektárak

Katholisches Gesangbuch, auf allerhöchsten Befehl Ihrer k. k. apost. Majestät Marien Theresiens zum Druck befördert. Wien, im Verlag der katechetischen Bibliothek. [1774]

Choral-Buch zu den katholischen Gesängen für die öffentliche und häusliche Andacht der Gläubigen. Bearbeitet von Wenzel Heinrich Veit. ... Mit Genehmigung und auf Veranstaltung des hochwürdigsten bischöflichen Leitmeritzer Ordinariates. Satz und Druck von Carl Wilhelm Medau in Leitmeritz. [1846]

Katholikus Egyházi Énektár a bevett közjátatossági énekekből ujjakkal bővítve ... Szerkeszté és kiadá Tárkányi B. József, egri főmegyei áldozópap. Orgona-kísérettel, köz- és utójátékokkal ének-hangjegyekre tették Zsasskovszky Ferencz ... és Zsasskovszky Endre. ... Egerben, az érseki lyceumi gyorssajtón 1855.

Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv a róm. kath. kántorok, a nép és ifjúság használatára. Régibb és újabb énekeskönyvek, a kántorok és a nép ajkán élő hagyományos énekekből összeállította és orgonakísérettel ellátta Baka János csíkszentmártoni ny. kántortanító ... Kiadta Sándory Mihály Könyvnyomdája. Gyergyószentmiklós. [1921]

Hozsanna! Teljes kottás népénekeskönyv a Harmat–Sík „Szent vagy, Uram!” énektár énekeivel, kibővítve más régi és újabb ... dallamokkal. ... A liturgikus reform alapján átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Szent István Társulat 1979.

Éneklő Egyház. Római Katolikus Népénektár — liturgikus énekekkel és imádságokkal. Harmadik, javított kiadás. Budapest, Szent István Társulat 1991.

Könyvek, tanulmányok

A Zsaskovszkyak emlékezete. A némesztói Zsaskovszky-emléktáblának 1911. április 23-iki leleplezése alkalmából kegyeletük jeléül kiadták az utódok. Eger 1911.

Bárdos Kornél: *Eger zenéje 1687–1887. Budapest, Akadémiai Kiadó 1987.*

Bäumker, Wilhelm: *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen ... Nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von Joseph Gotzen. Hildesheim, Georg Olms Verlagsbuchhandlung 1962.*

Benkóczy Emil: *Tárkányi Béla élete és költészete. Eger, Egri Egyházmegyei irodalmi Egyesület 1910.*

Dobszay László: *A magyar népének. Veszprém 1995.*

Dobszay László: *Magyar zenetörténet. Második, bővített kiadás. Szeged, Planétás Kiadó 1998.*

Harmat Artúr: *Hazai katolikus egyházi zenénk ezer éve. A magyar muzsika hőskora és jelene történelmi képekben. Budapest, Dr. Pintér Jenőné kiadása 1944.*

Postolka, Milan: *Veit, Wenzel Heinrich* (szócikk az MGG-ben)

Ságh József: *Zenészeti lexicon. Budapest 1879.*

Stapleton, Karl: *Veit, Václav Jindřich* (szócikk a New Grove Dictionary-ben)

I. melléklet: a leitmeritzi énekeskönyv dallamainak eredete

Régi, hagyományos	ősrégi dallam	6
dallamok:	ősrégi cseh dallam	2
	régi cseh dallam	4
	régi dallam	50
	régi, már 1400 körül ismert dallam	1
	1540-ben írt dallam no. 169 (Allein Gott)	1
	régi cseh dallam 1566-ból	1
	régi ismert dallam	1
	ismert dallam	60
	leitmeritzi egyházmegyei dallam	9
	Bécsben használatos dallam	2
	Rajna menti dallam	1
		=138 ének

Más énekeskönyvekből
átvett dallamok:

kölni énekeskönyv 1625	3
bécsi egyházmegyei dallamok (1774)	6
leitmeritzi iskolai énekeskönyv 1788	11
boroszlói énekeskönyv	1
drezdai énekeskönyv	12
freiburgi énekeskönyv	15
gráci énekeskönyv	4
münsteri énekeskönyv	
	=53 ének

Ismert szerzők által
komponált dallamok:

Bach, J. T. (1680-ból, No. 194)	1
Girowetz	1
Goudimel-dallam! No. 15.	1
Haydn, M.: Deutsches Hochamt, No. 203	1
Hiller	1
Jarosch, Joseph	1
Kittl, J. F.	3
Knecht	1
Kny	1
Kozeluch, L.	1
Krejci, J. A.	1
Manzer, Joseph	1
Mozart No. 56.	1
Pitsch, Karl	5
Proksch, A.	1
Skraup, F.	5
Skraup, J. N.	8
Stadler, Abbé	1
Steffan, Weiland (prágai karnagy)	2
Turke, Joseph	1
Weigl, Joseph	12
Veit, Wenzel Heinrich	71
	=121 ének

II. melléklet: a leitmeritzi kottás énekeskönyvből átvett énekek

<i>Ének és oldalszám</i>	<i>Cím</i>	<i>Eredete/Helye az 1855-ös Egyházi énektárban</i>
No. 36. 17. o.	Wir deiner Kirche Glieder <i>Az ínségnek mélyéből</i>	Steffan szerzeménye 22. sz. 29. o.
No. 38. 19. o.	Gott und Vater, wir erscheinen <i>Áldozattal járul hozzád</i>	ismert dallam 15. sz. 18. o.
No. 72. 34. o.	Laß o Herr, durch deinen Segen <i>Oh szeretet szent emléke</i>	a drezdai énekeskönyvből 71. sz. 77. o.
No. 84. 40. o.	Freu dich Erd' und Sternenzelt <i>Krisztus Jézus született, örvendezzünk</i>	régi cseh dallam 86. sz. 91. o.
No. 93. 45. o.	Menschen die ihr war't verloren <i>Választottak gabonája</i>	a freiburgi énekeskönyvből 73. sz. 79. o.
No. 111. 50. o.	Gott du willst des Sünders Leben <i>Egybegyültünk oh nagy Isten</i>	K. Pitsch szerzeménye 19. sz. 25. o.
No. 177. 76. o.	Wende von den Gnadenthronen <i>Kegyességgel hívsz oh Jézus</i>	W. H. Veit szerzeménye 20. sz. 26. o.
No. 213. 86. o.	Lasset uns Maria preisen <i>Szeretettel jönnék hozzád</i>	a münsteri énekeskönyvből 21. sz. 27. o.
No. 391. 129. o.	Tief in Staube beten wir <i>Uram Jézus! légy velünk</i>	W. H. Veit szerzeménye 290. sz. 281. o.
No. 416. 138. o.	Wer, was sündhaft ist, zwar fliehet <i>Alleluja, örvendezzünk</i>	ismert dallam 149. sz. 158. o.

III. melléklet: a leitmeritzi énekeskönyvben is előforduló,
a magyar gyakorlatba más forrásból bekerült énekek

<i>Ének és oldalszám</i>	<i>Cím</i>	<i>Eredete/Helye az 1855-ös Egyházi Énektárban</i>
No. 37. 18. o.	Wir werfen uns darnieder <i>Im arcunkra borulunk</i>	bécsi egyházmegyei dallam 8. sz. 6. o.
No. 50. 28. o.	Wir beten an, dich wahres Himmel- <i>Áldunk téged oh angyali kenyér [brod</i>	ismert dallam 25. sz. 35. o.
No. 63. 32. o.	Kommet, lobet ohne End <i>Ez nagy szentség valóban</i>	régi dallam 34. sz. 43. o.
No. 73. 34. o.	Verlaß uns nimmermehr <i>Oh Jézus el ne hagyj</i>	bécsi egyházmegyei dallam 1876 Manuale 173. o.
No. 171. 74. o.	Unser'n Heiland, unser'n Lehrer <i>Dicsértéssel oh Mária</i>	bécsi egyházmegyei dallam 198. sz. 202. o.
No. 417. 138. o.	Herr, ich glaube, Herr ich hoffe <i>Uram hiszlek és reméllek</i>	régi dallam 291. sz. 282. o.